

O POVAHE FILOZOFIE Z HISTORICKO- -PRAGMATISTICKEJ PERSPEKTÍVY

PAVOL LABUDA, Katedra filozofie, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, Ružomberok, SR

LABUDA, P.: On the Nature of Philosophy: A Historical-Pragmatist Point of View
FILOZOFIA 73, 2018, No 5, pp. 366-377

The aim of the paper is to examine the nature of philosophy from the historical-pragmatist point of view. In the first part, the paper deals with the meaning holism and family resemblance of various exemplifications of philosophy, which are taken as presuppositions of our approach to define philosophy as an activity. In the second part, the paper criticizes those approaches which define philosophy as a quasi-science or a super-science. In the third part, the paper finally offers a definition of philosophy as a two-way intellectual activity consisting in outsourcing and insourcing of open questions and solutions.

Keywords: Philosophy – Science – Historical-pragmatist approach – Activity – Open questions – Luciano Floridi

„Špecializácia môže byť pokúšením pre vedca. Pre filozofa je to smrteľný hriech.“
sir Karl R. Popper

Úvod. Motiváciou vzniku tohto textu bol kritický pohľad na tie prístupy skúmania povahy filozofie, ktoré vedú k jej preskriptívnemu a ahistorickému určeniu. Tieto prístupy ignorujú fakt zrodu a historického vývoja filozofie a ak ho aj spomínajú, tak ho nie sú schopné elegantne zachytiť ani vysvetliť. Preskriptívne určenia filozofie sú ako pevné múry, ktoré filozofiu chránia, no zároveň ju obmedzujú. Bránia jej ďalšiemu vývoju tým, že nastavujú pevné identifikačné črty toho, čo ešte môže, a toho, čo už nemôže byť cieľom, predmetom, otázkou či metódou filozofie. Mojim cieľom je ponúknuť také určenie filozofie, ktoré by vedelo zachytiť povahu filozofie, vysvetliť jej zrod a historické zmeny, a pritom by jej ponechalo priestor na slobodný vývoj.

1. Predpoklady historicko-pragmatického určenia filozofie. Mnou navrhnuté vymedzenie filozofie stojí na dvoch predpokladoch. Prvým je významový holizmus jazykových termínov, druhým pluralita a rodinná príbuznosť jednotlivých exemplifikácií filozofie.

Významový holizmus je pozícia, ktorá konštatuje, že významy termínov v určitom jazyku sú vzájomne závislé. Zmeniť významové pole jedného termínu znamená zasiahnuť v určitom jazyku aj do významových polí iných termínov. V našom prípade to znamená, že význam termínu „filozofia“ je kontextovo závislý od významov iných termínov

v rámci toho istého systému. Práve jav významového holizmu je zodpovedný za to, že väčšina ľudí, ktorí sa usilujú presne určiť, čo to je filozofa, postupuje tak, že vedu významovo vymedzuje voči filozofii a umeniu. Filozofia je totiž len jedným z kultúrnych prejavov určitej spoločnosti.

Dôsledkom akceptácie idey významového holizmu je uvedomenie, že odpoveď na otázku čo je filozofia sa môže kultúrne rôzniť. Odpovede na túto otázku preto treba hľadať vždy v konkrétnej kultúre. Tak, ako sa človek rodí do určitého prirodzeného jazyka, tak sa rodí aj do určitej kultúry. Schopnosť používať určitý jazyk je schopnosťou osvojiť si a nasledovať pravidlá používania výrazov tohto jazyka. A spolu s týmito pravidlami si človek osvojuje aj kritéria toho, čo za „filozofiu“ označí a čo nie. S prijatím pravidiel používania slova „filozofia“, prijímame aj určitú paradigmu filozofie. Z historickej rôznosti kultúr a dynamiky ich vývoja potom vyplýva aj to, že „filozofia“, „umenie“ a „veda“ sú len súhrnné pomenovania pre skupinu prejavov, ktoré sa vždy a nutne viažu ku konkrétnej kultúre.

Druhým predpokladom môjho prístupu k určeniu povahy filozofie je téza o pluralite filozofie. Ten, kto túto tézu zastáva, by mal byť zároveň schopný vysvetliť, na základe akých kritérií používa pre skupinu špecifických prejavov rozličných dôb či kultúr jeden súhrnný výraz „filozofia“. V našom prípade by mohlo ísť o rozmanité kultúrno-historické podoby filozofických koncepcií. Napríklad o Aristotelovu etiku cnosti, filozofiu logického atomizmu Bertranda Russella či Heideggerovu fundamentálnu ontológiu. Jednou z možností ako vysvetliť, prečo všetky menované „prejavy ducha“ znesú označenia „filozofia“, je uviesť určitý súbor vlastností, ktoré tieto prejavy zdieľajú. Tieto vlastnosti potom pokladáme za esenciálne vlastnosti všetkých prejavov, ktoré zaradíme pod súhrnný termín „filozofia“. Jednoduchými príkladmi takýchto vlastností môžu byť napríklad reflexivnosť myslenia, konceptuálna analýza či zdôvodňovanie. Keby sme sa však chceli posunúť smerom ku konkrétnym črtám vymenovaných koncepcií, tak by sa náročnosť určenia zdieľaných vlastností značne zvýšila. Už pri zbežnom zamyslení pochopíme, že pri esenciálnom určovaní sa nám v súbore buď nachádzajú triviálnosti opisujúce prejavy racionality, alebo sme súbor definovali takými netriviálnymi vlastnosťami, ktoré nám začnú diskvalifikovať jednotlivé historicko-kultúrne prejavy. Formálne zachytenie idey zdieľania esenciálnych vlastností všetkými filozofickými praxami sa dá graficky vyjadriť takto: F_1, F_2, \dots, F_n majú spoločný súbor vlastností F , preto sú exemplifikáciou F so špecifickými indexom, ktorý nepriamo vyjadruje ich odlišnosti.

Inou možnosťou ako legitimizovať tézu o pluralite filozofie a poradiť si bez esenciálnych vlastností je Wittgensteinom preslávený koncept *Familienähnlichkeit*. Ide o ideu, ktorá diverzitu filozofických praxí vysvetľuje na základe dynamicky prechádzajúcich súborov vlastností, ktoré sa však neprekrývajú medzi všetkými členmi. Podľa tejto idey existuje medzi rozmanitými praxami len dejinno-rodinná príbuznosť. Ide o vzťah netranzitivnej podobnosti. Podobnosti, ktorá prechádza, no nie je esenciálne zachovávaná naprieč celým spektrom výskytov. Formálne zachytenie idey rodinných podobností vyzerá takto: $F_1: (A-B-C), F_2: (B-C-D), F_3: (C-D-E), F_4: (D-E-F)$, kde jednotlivé F_1 až F_{n-1} tvoria otvorený rad filozofických aktivít, ktoré zdieľajú určitú spoločnú črtu, ale nie je to tá istá

črta naprieč celým radom. Vychádzajúc z presvedčenia, že v dejinách filozofie nie je možné nájsť netriviálne esenciálne vlastnosti zdieľané všetkými filozofickými praxami F_1, F_2, \dots, F_n , považujem „filozofiu“ za strešný termín pre označenie takých aktivít, medzi ktorými sú len príbuzenské, rodinné vzťahy. Po stručnom predstavení a zdôvodnení predpokladov, z ktorých pri určovaní filozofie vychádzam, sa teraz posuniem ku kritike tých určení, ktoré vychádzajú z predpokladu chápania filozofie ako kvázi-vedy.

2. Preskriptívne určenie filozofie ako kvázi-vedy. Nazdávam sa, že najlepším dôkazom nevhodnosti preskriptívneho a ahistorického prístupu k určovaniu filozofie je bizarnosť dôsledkov vyplývajúcich zo záverečného určenia. Pozrime sa na príklad. Repräsentanti logického empirizmu definovali filozofiu ako logickú analýzu jazyka (empirickej) vedy. Zároveň však boli presvedčení, že skutočnou (empirickou) vedou je až moderná fyzika. Dôsledok? Filozofia pred novovekom neexistovala. Ústretovejšia interpretácia daného dôsledku? Filozofia existovala, no nebola to tá pravá (logickými empiristami požadovaná) filozofia, pretože ani veda vtedy nebola taká, aká je „dnes“.

Historický pohľad nám však sprostredkúva niečo celkom iné. Zachytáva istý vývoj intelektuálnej praxe nazývanej „filozofia“, ku ktorej sa v našej kultúrnej tradícii hlásime. A my by sme sa mali snažiť, aby sme boli na stopy, ktoré táto intelektuálna prax počas svojho vývoja zanechala, náležite citliví. Samozrejme, dalo by sa namietat', že mnou ponúknutá interpretácia daného určenia filozofie je neústretová. Že vlastným cieľom logických empiristov, ktorí filozofiu určili ako logickú analýzu jazyka vedy, bola snaha legitimizovať v určitom kultúrno-historickom kontexte autonómnosť filozofie. Zdôvodniť jej prospernosť, zabezpečiť jej životný priestor. S tým sa dá súhlasiť. Ak však tento zámer prijmeme, tak pred nami vzniká ďalšia otázka. Prečo stanovovať také určenia, ktoré sú len dočasné? Čo ak sa neskôr z filozofie odčlení disciplína, ktorá si za svoj predmet zvolí analýzu jazyka vedy a bude ju uskutočňovať elegantnejšie ako filozofia? Nastane potom smrť filozofie?

Daný príklad býva v učebniciach dejín analytickej filozofie predstavovaný ako ukážka toho, aké dôsledky plynú z prijatia atomistického chápania jazyka a z prijatia predpokladu ostrých hraníc medzi analytickými a syntetickými súdmi. Práve v dôsledku prijatia týchto predpokladov logickí empiristi hľadali také určenie filozofie, ktoré by popri predmetnom poli empirických a logických vied bolo voľné. Hľadali životný priestor pre filozofiu. Nesprávnosť týchto predpokladov a absurdnosť záverov, ktoré z nich plynú, si uvedomil už „neskorý“ Wittgenstein, systematickú pozornosť a dôsledné rozpracovanie im venoval W. V. O. Quine (1951) a z perspektívy pragmatizmu a historicizmu ich komplexne vyhodnotil R. Rorty. Rorty upozorňuje, že „atomisti preferujú chápanie filozofie ako kvázi-vedy, disciplíny riešiacej problémy. Sami seba vnímajú tak, že spolupracujú s (kognitívnymi) vedcami pri odhaľovaní faktov týkajúcich sa kapacít ľudských organizmov – faktov, ktoré môžu byť skúmané bez odkazu na históriu. Ale keď, tak ako holisti, chápete racionalitu v sociálno-pragmatickom zmysle, tak sa namiesto toho skôr pokúšate vysvetliť, akým spôsobom určité organizmy dosahujú racionalitu prostredníctvom toho, že rozprávate príbehy o tom, ako sa zrodili rozličné praxe. Zameriate sa väč-

šmi na historickú zmenu ako na neurologické usporiadania“ (Rorty 2007, 176). Ak sa Rorty nemýli a z prijatia atomistického chápania jazyka vyplýva aj chápanie filozofie ako kvázi-vedy definovanej prostredníctvom exkluzívneho predmetu či metódy, tak by sme nemali nastupovať na túto cestu. Namiesto toho by sme mali prijať skôr holistické ponímanie, ktoré nás nebude viesť k predpokladu filozofie bojujúcej s rozvíjajúcimi sa vedami o svoj životný priestor, ale ponúkne nám pohľad, v ktorom sa filozofia ukáže ako určitý druh kultúrnej aktivity. Koniec-koncov, v plejáde súčasných metafizických postojov nemožno nájsť niekoho, kto by zastával tézu o exkluzívnom predmete, metóde či jazyku filozofie, alebo o exkluzívite poznatkov získaných filozofovaním. Hoci definovanie prostredníctvom exkluzivity predmetov, prístupov, metód, jazyka či výstupov je bežnou praxou definovania vied, zdá sa, že tento spôsob pri určení filozofie zlyháva. Tvrdím, že predstava, na pozadí ktorej sa filozofia chápe ako autonómna disciplína či kvázi-veda, je predstavou spredmetňujúcou. Je síce lákavá, no zavádzajúca. Na jej konci nás totiž čaká určenie filozofie ako zostatkovej záležitosti.

Jaroslav Peregrin (2009) si pri formulovaní svojej pozície týkajúcej sa povahy filozofie napomáha nasledujúcim prirovnaním. Tak ako Eva vzišla z Adamovho rebra, tak vzišli vedy z filozofie. Z filozofie, ktorá pôvodne pokrývala všetko teoretické poznanie. Vedy si z predmetného poľa filozofie povyberali viac-menej presné úseky a pri ich skúmaní sa dospelo ku konsenzu o vhodnom spôsobe skúmania danej oblasti. No zatiaľ čo Adam bol za stratu rebra kompenzovaný tým, čo získal v osobe Evy, filozofia strácala jedno rebro za druhým. Podľa výkladov jedných z Adama nakoniec ostal len neživý skelet bez rebier. Podľa druhých z Adama ostalo a ostáva stále to podstatné, na čo nemá žiadna veda dosah. Peregrin odmieta oba tieto výklady a pokladá ich za symptómy komplexov ich nositeľov. Ním ponúknutá odpoveď je nasledovná. Filozofia „je v podstate zbytková záležitosť: z tkaniny nášho poznání na ní zbývajú spíše jen odstrižky, které zůstanou, když si z této tkaniny vědy nastříhají na své honosné šaty (tj. když si z otázek, které si o světě kolem nás klademe, vyberou všechny ty, se kterými si vědí rady); a to je velice nesourodá hromádka odstrižků“ (Peregrin 2009, 74).

Peregrin v tej istej štúdiu používa aj druhý obraz. „Podíváme-li se na problém předmětu a metody filosofie zcela systematicky, můžeme uvažovat o ‚rozcestích‘, na kterých se ten, kdo chce odpovědět na otázku po povaze filosofie, ocitá“ (2009, 71). Aké sú teda rázcestia rozhodovania o povahe filozofie? Prvé rázcestie je rázcestie rozhodovania medzi tým, či je filozofia cestou k teoretickým poznatkom, alebo cestou k praktickým zručnostiam. Peregrin jednoznačne preferuje chápanie filozofie ako cesty k teoretickým poznatkom. Po krátkom putovaní sa však ocitá na ďalšom rázcestí, ktoré mu núka možnosť putovať buď smerom k teoretickému poznaniu empirickej povahy, alebo smerom k poznaniu neempirickej povahy. Na tretie rázcestie, kde sa poznanie neempirickej povahy delí na metafyziku a fenomenológiu, už Peregrin nevchádza. Pozoruje ho len z diaľky. Neempirické poznanie metafyziky a fenomenológie totiž pokladá za poznanie iba v prenesenom zmysle slova. Aký je teda Peregrinov návrh cesty k určeniu povahy filozofie? Vyraziť na cestu reflexie povahy filozofie a na prvom rázcestí sa vydať smerom k teoretickým poznatkom, ktoré filozofia zdieľa s vedami. Putovať ďalej cestou teoretických poznatkov a na

druhom rázcestí zastať. Zastať, rozhliadnuť sa a porozumieť tomu, že žiadne pevné rázcestie tam nie je. Pochopiť, že človek sa nachádza na lúke, na ktorej naši predchodcovia vychodili rozchádzajúce sa cestičky. Pri pozornom rozhliadnutí a slobodnom chodení po lúke totiž dokážeme uvidieť viac, ako keď sa vydáme buď vychodeným chodníkom empirického, alebo vychodeným chodníkom neempirického „poznania“.

Ja si však kladiem otázku, prečo by sme nemali s rovnakým uvedomením zastať už na prvom rázcestí. Nie je disjunktívny výber teórie alebo praxe v prípade určovania kultúrneho fenoménu tiež iba kontingentným historickým nánosom? Nánosom, ktorý v prípade výberu teórie redukuje povahu filozofie a stavia ju do vopred prehratého boja s vedami, ktoré jej postupne zužujú predmetnú oblasť? Nebolo by rozumnejšie o filozofii a vedách uvažovať z pragmatického pohľadu ako o činnostiach vyrastajúcich z vysokoorganizovanej praxe a smerujúcich k praktickým zručnostiam? Myslím, že vedome sa zrieknuť aj nevedome prehliadať praktický aspekt filozofie je necitlivou redukciou, ktorá prirodzene ústi do predstavy filozofie ako zvyškovej záležitosti. Ahistorický a nonpragmatický prístup k určeniu filozofie je spojený s predstavou filozofie pôvodne vlastníacej celú tkaninu nášho poznania, z ktorej si vzniknuté vedy postupne odstrihávajú a privatizujú jednotlivé časti. Táto predstava však predpokladá ideu vopred danej predmetnej oblasti skúmania, ktorá je vyčerpateľná. Keby sme pripustili, že predmet filozofie nie je vyčerpateľný, tak by téza o zvyškovej podstate filozofie bola nielen zbytočne pesimistická, ale aj nesprávna.

Prvou možnosťou ako vyvrátiť tézu o zvyškovej povahe filozofie je, že opustíme ideu privatizácie odstrižkov a namiesto nej ponúkneme ideu zdieľania či prekrývania predmetných oblastí. To je možné vtedy, ak jednotlivé vedy neprivatizujú vyčerpateľný predmet poznania, ale odlišnosťou svojho zamerania, prístupov a nástrojov skúmajú ten istý priestor. K privatizácii potom *de facto* nedochádza. Matematik, biológ a fyzik prakticky skúmajú ten istý priestor, len pri jeho skúmaní používajú rozličné rastre, ktoré sú určené rozličnosťou ich nástrojov a cieľov. Jeden v priestore vykonáva výpočet pravdepodobnosti nastávania nejakého javu, druhý v ňom pozoruje životné prejavy, toho, čo si preddefinoval ako organizmus a tretí za pomoci svojho inštrumentária zbiera dáta, ktoré dosadzuje do diferenciálnej rovnice, na základe čoho potom predpovedá zmenu stavu určitého telesa v rámci tohto istého priestoru.¹

Druhou možnosťou vyvrátenia tézy o zvyškovej povahe filozofie je odmietnutie idey vyčerpateľnosti látky ako takej a ponúknutie idey nevyčerpateľnosti či obnovovania. Týmto smerom sa budem uberať ja. Namiesto obrazu, v ktorom sa vykosťujú rebrá

¹ Priestorom nemyslím svet, ktorý by mimo seba pripúšťal akúkoľvek zónu mimosvetkosti. Priestorom preto nemyslím ani žiadny segment takto chápaného sveta. Priestorom myslím celú oblasť, na ktorú sme schopní sústrediť našu pozornosť. Ako sympatizant pragmatizmu totiž nemôžem prijať predpoklad o inej ako o operatívnej hranici medzi empirickým svetom a nonempirickou oblasťou. Ako sympatizant inštrumentálneho realizmu sa zasa nazdávam, že vlastný predmet jednotlivých vied a disciplín nie je vopred daný či nejakým spôsobom definitívny. Predmet vied a disciplín je podľa mňa už výsledkom nášho spolu-tvorenia. Vzniká na základe nami zvoleného prístupu k skúmaniu *priestoru* nášho záujmu a na základe cieľov skúmania, ktoré si vytýčime.

a odstrihávajú kúsky látky, chcem ponúknuť obraz dorastajúceho rebra a nepretržitého tkania látky. Je čestné priznať, že moje chápanie nepripúšťa možnosť filozofie ako kvázi-vedy. Zároveň však treba zdôrazniť, že odmietnutím chápania filozofie ako kvázi-vedy ešte nerobím krok k odmietnutiu filozofie ako akademickej disciplíny. Akademickou disciplínou je predsa aj literatúra, kultúrna antropológia či dejiny umenia. Súhlasím s Rortym, ktorý upozorňuje, že chápanie filozofie ako kvázi-vedy koexistujúcej popri iných vedách je vlastne jej automatickým odsúdením na zánik. Skôr či neskôr. „Profesionalizácia filozofie, jej transformácia na akademicкую disciplínu, bola nutným zlom. No povzbudila aj pokusy urobiť z filozofie autonómnu kvázi-vedu. Týmto pokusom by sa však malo odolávať. Čím väčšmi filozofia spolupracuje s ostatnými aktivitami človeka – nielen s prírodnými vedami, ale aj s umením, literatúrou, náboženstvom, ba aj politikou –, tým dôležitejšou sa stáva pre kultúrno-politickú prax, a tým je aj užitočnejšia. Čím sa viac snaží o autonómiu, tým menej pozornosti si zasluhuje“ (Rorty 2007, X).

V súvislosti s predmetom filozofie sa treba vyjadriť aj k otázke vzťahu medzi skúmaním sveta a skúmaním pojmov. Róbert Maco dôležitosť dištinkcie predstavuje takto. „Ak je filozofia o pojmoch, zatiaľ čo vedy sú o svete, ide o zásadný rozdiel, ak by sa však, naopak, ukázalo, že filozofi filozofujú o svete... rovnako ako iní vedci (aj keď nie úplne rovnakým spôsobom), situácia by bola iná“ (Maco 2015, 36). Moja pozícia v tejto veci je takáto. Keby bola oblasť poznania vyčerpatelná a privatizovateľná vedami, tak by filozofia (minimálne filozofia, ktorej predmetom je svet) nutne zanikla. Takto rozumiem motivácii tých, čo sa po prijatí idey privatizácie poznania sveta ponáhľajú pre filozofiu hľadať krajinu rádovo vyššiu. Títo potom chápu filozofiu ako prax zaoberajúcu sa pojmami, a nie svetom. Napokon, možno predsa jednoznačne súhlasiť s tým, že filozofia sa zaoberá pojmami, pojmovými schémami a skúma fundamentálne pravidlá rozličných praxí. Otázkou však zostáva, prečo by sme mali jedným dychom tvrdiť, že filozofia neskúma aj svet.² Ešte dôležitejšou otázkou je, prečo by sme si mali myslieť, že filozofia je v tomto svojom prístupe unikátna. Schopnosť zaoberať sa základnými pravidlami hier jednotlivých oblastí vedeckej a mimovedeckej praxe má predsa každá mysliača bytosť. Pravdou je aj to, že každá mysliača bytosť na to nie je rovnako trénovaná. To však ešte neznačí, že porozumenie fundamentálnym pravidlám hier netreba uznať aj vedcom, literátom atď. Letný pohľad do dejín konkrétnych vied či pozorné skúmanie praxe nám predsa ukazujú, že oblasť pojmov nie je výhradnou oblasťou filozofie. Rovnako ani oblasť sveta nie je odopieraná poznaniu a cieľu filozofie. Navyše oblasť pojmov je predsa bez empirie nepoznatelná. Skúmanie pojmov totiž predpokladá skúmanie jazyka, ktorý je výsostne empirickým javom.

² Macom (2015) navrhnutý obraz filozofie počíta s rozdielnosťou vied a filozofie práve na základe dištinkcie ich predmetov poznania. Vedy sa podľa neho zaoberajú svetom, filozofia pojmami. Precízne skúmanie vzťahu filozofie a vedy (konkrétne fyziky) s ohľadom na Hawkingom a Mlodinowom (2010) deklarovanú smrť filozofie pozri tiež v Maco (2018).

Ak sa každé skúmanie deje nutne prostredníctvom pojmov, bez ohľadu na to, či sa deje v rámci inštitucionalizovanej vedy, umenia alebo filozofie, tak potom veda ani filozofia nemajú superordinárny prístup k poznaniu sveta, ale ani k poznaniu pojmov. Upozorňuje na to aj Timothy Williamson. „[K]eďže filozofické spôsoby myslenia nie sú typovo odlišné od iných spôsobov, tak je rovnako neprekvapujúce, že filozofické otázky nie sú typovo odlišné od iných otázok. Samozrejme, že filozofi obzvlášť obľubujú abstraktné, všeobecné, nutné pravdy, ale to je len krajný prípad určitého nastavenia intelektuálnych nutkaní, vyskytujúcich sa do istej miery vo všetkých disciplínach“ (Williamson 2007, 4). Williamson ďalej tvrdí, že nonexkluzivitu predmetu, metód aj výpovedí filozofie ľahšie rozpoznáme, keď ju prestaneme konfrontovať iba s prírodnými vedami a porovnáme ju s matematikou, ktorá je vedou *par excellence*, pracuje metódou „z kresla“ a jej otázky nie sú v žiadnom užitočnom zmysle slova pojmovými otázkami.

3. Deskriptívne určenie filozofie ako aktivity. Úlohou, pred ktorou stojíme, je nájsť špecifickú črtu filozofickej aktivity, ktorá by umožnila filozofiu identifikovať, a zároveň by nám pomohla pochopiť jej vývoj a vzťah k iným (vedeckým aj mimovedeckým) praxiam. Inšpiráciu pre splnenie tejto misie som našiel v práci Luciana Floridiho (2013). Floridí svoj prístup nazýva na zdroje zameraným prístupom a používa ho pri určení filozofických otázok. Floridího prvým východiskom je myšlienka Bertranda Russella, že filozofovať začíname vtedy, keď si uvedomíme problematickosť priamočiarych a sebaistých odpovedí na otázky. Podľa Russella je filozofia „iba pokusom neodpovedať na fundamentálne otázky ľahkomyselne a dogmaticky, ako to robíme v každodennom živote, ba dokonca aj vo vedách, ale odpovedať na ne kriticky, po preskúmaní všetkého, čo robí tieto otázky záhadnými, a po uvedomení si všetkej vágnosti a konfúznosti, ktorá tvorí základ našich bežných myšlienok“ (Russell 1912, 1). Ako druhý zdroj inšpirácie Floridí uvádza myšlienku Alana Turinga, že „povaha problémov môže byť úspešne skúmaná, keď sa zameriame na druhy zdrojov vyžadované na ich principiálne riešenie“ (Floridí 2013, 199). Inšpirovaný Russellovou ideou a vyzbrojený Turingovým prístupom Floridí odкрýva povahu filozofických otázok preskúmaním zdrojov, ktoré potrebujeme na ich zodpovedanie. Tento prístup mu umožňuje zachytiť komplexnosť filozofických otázok aj napriek tomu, že sú predmetne nesúrodé.

Floridí rozlišuje tri typy otázok. Kritériom rozlišovania je rozličná povaha zdrojov, ktoré potrebujeme na ich zodpovedanie. Prvý typ tvoria tie, na ktorých zodpovedanie postačia empirické zdroje. Druhý typ tie, na ktorých zodpovedanie potrebujeme logicko-matematické zdroje. Pri zodpovedaní otázok tretieho typu si však nevystačíme s empirickými zdrojmi, s logicko-matematickými zdrojmi, a dokonca ani s ich kombináciou. Príkladom tretieho typu môže byť otázka: Mali by sme vôbec filozofovať? Floridí hovorí, že na zmysluplné zodpovedanie tejto otázky potrebujeme širšiu znalosť kontextu celého diskurzu pýtania a odpovedania, a napriek tomu nie možné ponúknuť jednu definitívnu odpoveď. Tento typ otvorených otázok je pre Floridího kandidátom vhodným na určenie špecifickosti filozofie. Empirické a logicko-matematické otázky Floridí pokladá za principiálne uzatvoriteľné, pretože ich vďaka prístupu k nutným a postačujúcim zdro-

jom vieme správne a definitívne zodpovedať. Majú totiž jasnú a intersubjektívne akceptovanú procedúru zodpovedania za pomoci observácie a / alebo kalkulu. Naproti tomu „[f]ilozofické otázky sú otázky, ktoré nie sú zodpovedateľné empiricky alebo matematiky, teda na základe pozorovania alebo výpočtu. Sú to otvorené otázky, teda otázky, ktoré ostávajú principiálne otvorené pre informovaný, racionálny a čestný nesúhlas, dokonca aj keď sú k dispozícii všetky relevantné pozorovania a výpočty a odpovede už boli formulované“ (Floridi 2013, 200-201).

Floridiho kandidátom na špecifikum filozofickej praxe je teda filozofická otázka. Filozofická otázka je taká otázka, 1) ktorej odpovede sú principiálne otvorené voči ďalšiemu informovanému, racionálnemu a čestnému nesúhlasu, 2) ktorá je fundamentálna, ale nie je absolútna, 3) ktorá je imúnna voči spochybneniu, 4) ktorej zodpovedanie nie je možné len prostredníctvom empirických a / alebo logicko-matematických zdrojov, ale 5) na svoje zodpovedanie vyžaduje aj iné noetické zdroje.³ Filozofická otázka je teda definovaná ako špecifický typ otvorenej otázky. Takéto určenie, prirodzene, vyvoláva isté námietky. Nie sú otvorené otázky nezmyselné? Možno ich vôbec zodpovedať? Nie je tých otázok priveľa? Dajú sa pri tomto type otázok odlišiť správne od nesprávnych, podstatné od triviálnych?

Floridi sa k námietkam postupne vyjadruje. Na margo námietky o nezmyselnosti všetkých otázok, ktoré sa nedajú zodpovedať pozorovaním, kalkulom alebo ich kombináciou, Floridi odpovedá takto. Aj sama „diskusia o tom, či existujú skutočne otvorené otázky, je osebe filozofickou... [pretože] sa preukazuje ako otvorená, a takto zodpovie tú otázku, z ktorej pramení. Pýtanie je stupňujúci sa proces, ktorý skôr či neskôr skončí vpletený do filozofie. Presnejší spôsob ako porozumieť sebareflexívnej povahe filozofických otázok je uvedomenie si toho, že filozofické otázky sú otvorené v zmysle nezhody, ale uzatvorené v zmysle ďalšieho spochybňovania“ (Floridi 2013, 204). Myslím, že tento výklad dobre znázorňuje dialektiku vzťahu filozofie a vied. Kým pre množinu empirických a logicko-matematických otázok platí, že pokiaľ ich človek spochybní, tak skôr či neskôr skončí mimo množiny uzavretých otázok, v rámci množiny otvorených otázok (teda vo filozofii), tak pri spochybnení filozofickej otázky dostane človek opätovne len filozofickú otázku. Floridiho výklad je teda plne v zhode s tézou o nevyčerpatelnosti filozofických problémov, ktorú zastávam a ktorou sme namietali proti zvyškovej povahe filozofie. Filozofické otázky sú teda otvorené v zmysle alternatívnych odpovedí, avšak imúnne voči existenčnému spochybneniu. Takéto vymedzenie však ohlasuje druhý problém, ktorým je inflácia otvorených otázok.

Ako z takého množstva otvorených otázok vybrať tie, ktoré sú filozofické? Floridi upozorňuje, že otázky ako také nemajú filozofickú povahu. Ako filozofické ich rozpoz-

³ Určenie filozofie prostredníctvom problémov vyjadrených vo forme otázok uskutočňuje aj Tatiana Sedová: „Napriek tomu, že mnohé problémy sa z filozofie postupne vytratili a ocitli v špeciálnych vedách [...] filozofia nestratila svoj predmet v zmysle večných otázok, na ktoré nejestvujú konečné odpovede a definitívne riešenia. Keby to tak bolo, jej predmet by sa postupne skutočne vyprázdnil“ (Sedová 2014, 316).

návame my, ľudia, a to podľa našich aktuálnych potrieb, znalostí a z hľadiska našej kultúry. Len my určujeme filozofickú relevantnosť či serióznosť otázok. „Fundamentálne otázky sú tie, ktorých odpovede sú najvplyvnejšie v kontexte kaskády ďalších otázok a odpovedí vzťahujúcich sa k týmto odpovediam v rámci určitej siete“ (Floridi 2013, 207). Odpovede na filozofické otázky sú potom ako kľúčové časti stavebnice, ktoré keď určitým spôsobom položíme, tak tým obmedzíme možný priestor na polozenie ostatných. Preto sa položeniu základných pojmov, či povedané Macovým (2015) slovníkom „fundamentálnym pravidlám hier“, venuje v rámci filozofie taká pozornosť.

Tretia námietka hovorí, že filozofické otázky neostávajú otvorené preto, lebo sa dajú zodpovedať nejakými alternatívnymi zdrojmi, ale preto, že ich nemožno zodpovedať vôbec. Sú teda otvorené otázky zodpovedateľné? Ak uznáme za zmysluplne zodpovedateľné len tie otázky, na ktoré využijeme empirické či logicko-matematické zdroje, tak celkom prehliadame zdroje ako nematematické pojmy, pojmové rámce alebo dialektické zdôvodnenia, ktoré Floridi označuje za *noetické* zdroje. V podstate ide o sémantické artefakty, ktorých pôsobnosť je založená na tom, že človeku pomáhajú rámcovať, dizajnoviť a redizajnoviť naše empirické a logicko-matematické poznatky.⁴ Floridiho idea otvorených filozofických otázok a noetických zdrojov ich zodpovedania nám umožňuje pochopiť, prečo aj po vydelení jednotlivých vied filozofia pretrváva. Aktivita filozofie totiž nekladie hlavný akcent na poznanie sveta, ale na porozumenie kontextu nášho poznania sveta. Neznamená to však, že kým veda je o svete, tak filozofia je pojmoch. Povedané Dummetom, filozofia „sa vlastne zaoberá skutočnosťou, ale nie tak, aby o nej objavila nové fakty. Snaží sa zlepšiť naše porozumenie tomu, čo už vieme. Nesnaží sa viac pozorovať, skôr vyjasniť obraz toho, čo už vidíme. Jej cieľom je, podané wittgensteinovsky, pomôcť nám vidieť svet správne“ (Dummet 2010, 10). Tu sa nám teda ponúka vysvetlenie javu, že filozofia – nie ako predmetne vymedzená kvázi-veda, ale ako špecifický typ intelektuálnej aktivity – stále žije. Vedy nám predsa predkladajú čoraz komplexnejší výklad sveta a našich schopností, čím sa predmetné pole filozofie jednoducho obnovuje. Filozofia dostáva impulzy každým ďalším zistením, výkladom, modelom či teóriou poskytnutou vedou. Filozofia však iba neprijíma, ale aj kriticky reflektuje vedou prijaté predpoklady, z ktorých sa veda špecializovanými postupmi tak úspešne hýbe vpred. Najlepším svedkom oprávnenosti tohto výkladu sú dejiny. Na počiatku veľkého množstva kvalitatívnych zmien vo vedách nachádzame ľudí, ktorí sa o tento posun pričínili tým, že rekonceptualizovali zaužívaný rámec, zmenili perspektívu nahliadania alebo zjemnili alebo navrhli celkom nový jazyk, ktorý umožnil zásadnejšie postihnutie skúmanej skutočnosti.⁵ Posledná námietka, ku ktorej sa Floridi vyjadruje vo vzťahu k otvoreným otázkam, sa

⁴ Myslím, že Floridiho vymedzenie úlohy sémantických artefaktov a toho, akú funkciu plnia vo filozofii ako dizajnovaní (2013, 210-219), nie je vôbec vzdialené od Macovho určenia filozofie ako kriticko-reflexívnej aktivity, ktorej úlohou je vyjasňovanie jestvujúcich a navrhovanie modifikovaných či nových pravidiel hier vedeckej aj mimovedeckej praxe (2015, 32-37).

⁵ Téma kvalitatívnych zmien vo vývoji vied prostredníctvom procesu idealizácie sa u nás venuje Ladislav Kvasz. Komplexné spracovanie vývoja jazyka matematiky predložil v knihe *Patterns of Change* (2008), zrodu a vývoju jazyka fyziky venoval monografiu *Zrod vedy ako lingvistická udalosť* (2013).

týka kritéria odlišenia správnych otázok od nesprávnych či podstatných od triviálnych. Floridiho odpoveď je opäť inšpirovaná Turingom, ktorý upozornil, že otvorené filozofické otázky možno zodpovedať iba prostredníctvom určenia stupňa abstraktnosti (*level of abstraction*), pri ktorom má zmysel prijímať určité odpovede. Táto odpoveď sa opätovne zhoduje s jedným z predpokladov určovania filozofie, ktoré som nastolil, a síce s nemožnosťou odpovedania na všeobecné otázky bez kontextu. Otázky (ani tvrdenia) sa nikdy neobjavujú vo vzduchoprázdne. Vždy je tu istý kontext, zámer, perspektíva. Opýtať sa teda, či je otvorená otázka správne či vhodne formulovaná, znamená vyžadovať určenie stupňa abstraktnosti, pri ktorom môže byť zmysluplne zodpovedaná. „[Z]lé otvorené otázky sú otázky, ktoré sa snažia vyhnúť alebo prekročiť obmedzenia určené akýmkoľvek relevantným stupňom abstraktnosti. ... Absolútne otázky (teda nenáležité vymedzené stupňom abstraktnosti) vytvárajú absolútne problémy“ (Floridi 2013, 213-214).

Záver. Čo vlastne určením filozofie prostredníctvom filozofických otázok a odpovedí získavame? Floridiho prístup umožňuje vysvetliť vývoj filozofie súbežne so vznikom vied. Lákavé na tomto prístupe je aj to, že povahu vied neurčuje na úkor filozofie a jeho dôsledkom nie je určenie filozofie ako zvyškovej záležitosti. V priebehu dejín filozofickej praxe (aj v myslení človeka) dochádza k sústavnému kladeniu otázok a pokusom o ich zodpovedanie. Filozofovanie je teda vlastne proces ustavičnej konverzie všeobecných otázok z otvorených na uzatvorené. Filozofia vyrastá z údivu či uvedomenia problému, ktorý jazykovo vyjadrujeme vo forme otázok. Čo to je význam? Ako by sme mali konať? Čo je zmyslom života? Filozofia prameniaca z údivu nad nesamozrejmosťou javov či limitovanosťou nášho prístupu k okoliu veľmi prirodzene predkladá otázky a snaží sa usmerňovať aktivity, ktoré vedú k ich zodpovedaniu. Takto sa filozofia posúvala a posúva od impulzu v podobe údivu k skúmaniu pravidiel vysvetľovania toho, čo nás udivovalo alebo udivuje. Filozofia pritom čerpá z vždy prítomných nástrojov v podobe bohatosti myslenia. Postupnou špecifikáciou predmetov zamerania a postupným ustáľovaním procedúr skúmania či odpovedania (na základe empirických a logicko-matematických zdrojov) sa stabilizovali jednotlivé praxe, ktoré neskôr nadobudli určitú mieru autonómnosti. Autonómnosť týchto praxí je však veľmi nesamozrejmá. Williamson v tejto súvislosti poznamenáva, že „odlišnosť medzi katedrou filozofie a katedrou lingvistiky alebo katedrou biológie je jasnejšia ako odlišnosť medzi filozofiou a lingvistikou alebo biológiou; filozofia jazyka sa prekrýva so sémantikou prirodzených jazykov a filozofia biológie sa prekrýva s evolučnou teóriou“ (Williamson 2007, 4).

Filozofia permanentne dodávala a dodáva vede impulzy v podobe otvorených otázok. Aj po odčlenení špecifických praxí vo filozofii stále prebieha dialektický pohyb medzi formuláciami otvorených otázok a ich kontextovým uzatváraním vo forme navrhovania možných odpovedí. Akékoľvek zistenia, pozorovania, objavy a výsledky vied (v podobe navrhnutých modelov či teórií) sú ďalšími zdrojmi generovania filozofických otázok, ktoré následne hýbu mysliteľov a výskumníkov vpred. Floridi pri určení povahy filozofie používa metaforu pulzujúceho srdca. Jeho systole zodpovedá *insourcing* problémov vyjadrených vo forme otázok a diastole *outsourcing* riešení v podobe ponúknutých

rámcov odpovedí. „Pravdaže, pozrieť sa len na polovicu cyklu ako na dlhú a agonickú kontrakciu vedie ľudí k vyhláseniu tohto srdca za mŕtve, alebo prinajlepšom za umierajúce“ (Floridi 2013, 215). Podobne ako Floridi, aj ja vidím životaschopnosť filozofickej aktivity v dialektike otázok a odpovedí. Toto sa pri filozofii často prehliada, pretože jej progres sa meria v pojmoch akumulácie odpovedí, ktoré podáva. Odpovede filozofie však ostávajú principiálne otvorené revíziám. V tomto duchu treba vnímať aj kritické výhrady tých, ktorí hovoria, že filozofia je stále ponorená v nekonečných a nerozhodných debátach, a preto v nej niet žiadneho progresu. Na vec sa však dá pozrieť aj tak, že opätovné premyslenie a konceptuálna revízia východísk a rámcov teórií posúva, či skôr zjemňuje naše poznanie a robí nás citlivejšími k vnímaniu pojmových rámcov, na ktorých stoja naše doterajšie vedecké teórie alebo mimovedecké presvedčenia.

Z historického aspektu treba ešte dodať, že zatiaľ čo v minulosti mali filozofi na starosti celú reťaz produkcie poznania – od zbierania surových dát cez ich klasifikáciu až po predkladanie vysvetľujúcich modelov a teórií –, dnes už túto starosť nemajú. Nie je to však tak, že by im túto starosť zobrali špecializované vedy až v novoveku. Proces postupného odčleňovania vied sa začal oveľa skôr a prišlo k nemu veľmi prirodzenou cestou. Spôsobili ho vysoké nároky na rozvíjanie špecializovaných praxí skúmania. K prvej schizme v rámci filozofickej školy došlo už v čase druhej generácie pytagoreizmu, keď sa v spolku oddelili matematici od akuzmatikov. Matematici po oddelení venovali pozornosť výhradne skúmaniu zákonitostí počítania a výskumu pravidiel manipulácie s priestorovými objektmi. Z dnešného hľadiska by sme povedali, že matematici robili vedu a že to boli práve oni, kto položil pevné dôkazové základy aritmetiky a geometrie. Veda sa teda zrodila postupným vyčleňovaním, stratifikáciou predmetného zamerania a stabilizáciou špecifických výskumných postupov. Nezrodila sa ako jednotná veda. Zrodili sa vedy. Nezrodili sa z jednej filozofie, ale z bohatstva rodinno-príbuzenských prístupov a zameraní skúmania, pre ktoré sa až neskôr ustálilo zastrešujúce pomenovanie „filozofia“.⁶

Viacerí autori pri určovaní povahy filozofie konštatujú centrálnosť filozofického nadhľadu či komplexného pohľadu. Tugendhat hovorí, že filozofii bol vždy vlastný celostný pohľad v podobe „celku nášho porozumenia“ (1989, 392). Peregrin hovorí o dôležitosti zachovania nadhľadu, ktorý je praktizujúcim vedcom spravidla cudzí (2009, 11). Maco filozofiu určuje ako aktivitu týkajúcu sa „fundamentálnych pravidiel hry vedeckej a mimovedeckej činnosti“ (2015, 37), čím predpokladá istý typ nadhľadu, z ktorého možno skúmať pravidlá hier. Z tohto hľadiska sa dá filozofia predstaviť ako intelektuálna činnosť, ktorú nažive udržiava odolávanie pokušeniam špecializácie. Nazdávam sa, že ak si filozofia udrží svoju dynamickú povahu, tak sa jej podarí udržať si nielen komplexný pohľad na skutočnosť, ale aj pokorný odstup vo forme nadhľadu, aby dokázala skúmať kontext svojho vlastného pôsobenia.

⁶ K vysvetleniu procesov postupného vyčleňovania vied z filozofie pozri tiež Labuda (2017).

Literatúra

- DUMMET, M. (2010): *The Nature and Future of Philosophy*. New York: Columbia University Press.
- FLORIDI, L. (2013): What is a Philosophical Question? *Metaphilosophy*, 44 (3), 195-221.
- KVASZ, L. (2008): *Patterns of Change: Linguistic Innovations in the Development of Classical Mathematics*. Basel: Birkhäuser.
- KVASZ, L. (2013) *Zrod vedy ako lingvistickej udalosti: Galileo, Descartes a Newton ako tvorcovia jazyka fyziky*. Praha: Filosofia.
- LABUDA, P. (2017): Počiatky a povaha vedy v archaickom Grécku. *Kultúrne dejiny*, 8 (2), 176-199.
- MACO, R. (2015): Čo je filozofia? T. ČAŇA – D. KAMHAL – R. MACO (eds.) *Metafilozofické skúmania*. Bratislava: KO&KA, 2015, 9-39.
- MACO, R. (2018): Filozofia je mŕtva. Nech žije fyzika! *Filozofia*, 73, (4), 269-281.
- PEREGRIN, J. (2009): „Filosof? A to se nemůžete živit nějak poctivě?“ *Filosofie dnes*, 1, 65-78.
- POPPER, K. R. (1958/1959): Back to the Pre-Socratics (The Presidential Address). *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 59, 1-24.
- QUINE, W. V. O. (1951): Two Dogmas of Empiricism. *Philosophical Review*, 60 (1), 20-43.
- RORTY, R. (2007): Philosophy as Cultural Politics. *Philosophical Papers*, (4). Cambridge: Cambridge University Press.
- RUSSELL, B. (1912): *The Problems of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- SEDOVÁ, T. (2014): Príbeh(y) filozofie medzi mytológiou a vedou. J. Vydrová et al. (eds.) *Starost o dušu. Životy subjektivity a podoby myslenia*. Praha: Pavel Mervart, 301-320.
- TUGENDHAT, E. (1989): Úvahy o metodě filosofie z analytického hlediska. *Analytická filosofie; první čítanka* (ed. Fiala, J.). Plzeň: ZČU, 2006.
- WILLIAMSON, T. (2007): *The Philosophy of Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing.

Pavol Labuda
Katedra filozofie
FF KU v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
e-mail: pavol.labuda@ku.sk